

УДК 338.43.01

О. В. Мороз,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

В. М. Семцов,

к. е. н., доцент кафедри фінанси і кредит, Вінницький навчально-науковий інститут
економіки Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця

Г. С. Кукель,

к. е. н., Вінницький кооперативний інститут, м. Вінниця

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В АГРАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ РИНКОВИХ РЕФОРМ

O. Moroz,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Simulation in Economy,
Vinnitsia national technical university, Vinnitsa

V. Semtsov,

PhD (Economics), Associate Professor, Department of finance and credit Vinnitsa research institute of Economics Ternopil
National Economic University, Vinnitsa

G. Kukel,

PhD (Economics), Vinnitsia cooperative institute, Vinnitsa

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION IN AGRICULTURE UKRAINE UNDER THE INFLUENCE MARKET REFORMS

У статті розглянуто та узагальнено теоретико-прикладні аспекти наслідків аграрних реформ в Україні. Встановлено основні дисфункції соціально-економічного змісту, що виникають на сільських територіях у результаті інституційних змін. Ідентифіковано базальні конфліктуотворюючі фактори у пореформеному сільському господарстві.

Визначено, що під час ринкових трансформацій визначальним був не фактор ефективності, а інституційне середовище, яке і призвело до поширення значного сектору неефективно функціонуючого аграрного бізнесу, а також до виникнення неспостережуваних економічних процесів. Виявлено основні проблеми щодо забезпечення ефективного державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки та запропоновано шляхи їх вирішення. Обґрунтовано необхідність вдосконалення економічного механізму на всіх рівнях господарської системи.

The article reviews and summarizes the theoretical and applied aspects of the consequences of agrarian reforms in Ukraine. The basic dysfunction socio-economic content arising in rural areas as a result of institutional changes. Conflict basal identified factors in the post-reform agriculture. It was determined that during market transformation was not the determining factor in the efficiency and institutional environment which led to a significant distribution sector inefficient functioning of the agricultural business as well as the emergence unobservable economic processes. The basic problem to ensure effective state regulation of the agricultural sector and propose solutions. The necessity of improving the economic mechanism at all levels of the economic system.

Ключові слова: інститут, аграрний сектор, неспостережувані економічні процеси, підприємство, державне регулювання.

Key words: institute, agriculture, unobservable economic processes, enterprise, government regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний стан, проблеми та перспективи вітчизняного аграрного соціуму, сільського господарства України потребують детального

аналізування насамперед з позицій детермінантної ролі ринкових реформ, що буди здійснені з початку 90-х рр. ХХ ст. Велика кількість фактів і джерел свідчать про суперечливість

зазначених процесів, що обумовлює часто популярні позиції щодо оцінювання суті існуючих проблем, шляхів їхнього вирішення та перспектив розвитку. Все це потребує детальних досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід підкреслити, що сучасні оцінки реформи є часто альтернативними. Так, слід відзначити точку зору ідеологів реформи, представлених у роботах П. Гайдуцького [1], П. Саблука та ін. [2—3] та ін., де акцентовано увагу на тому, що ринкова реформа 90-х — 2000-х рр. у своїй основі передбачала відновлення історично справедливої системи господарювання на селі на засадах приватної власності на землю і майно та приватного підприємництва. В результаті реформ здійснено приватизацію (паювання) землі та передачу її у власність селянам у вигляді земельних ділянок та земельних часток (паїв) з видачею земельних сертифікатів та державних актів. Так, на початок 2000-х рр. було завершено розпаювання та акціонування майна колишніх радгоспів і колгоспів, селянам видані акції та майнові сертифікати, створено майже 19 тис. сільськогосподарських підприємств ринкового типу, а також зміцнено сектор малих та середніх господарств, розширено землекористування господарств населення та фермерських господарств. Загалом же, як стверджувалося [2], земельна і аграрна реформа серед інших складових економічної реформи була найбільш науково обґрунтованою, теоретично та методологічно дослідженою, нормативно розробленою, організаційно й практично впровадженою і результативною.

Натомість серед науковців формується достатньо потужна точка зору про те, що реформа у галузі залишилася по суті незавершеною, тому що ціла низка проблем не тільки були не вирішеними, але й загострилися. В цьому аспекті слід відзначити позиції М. Федорова [4], В. Юрчишина [5], В. Гейця [6] та ін., що були висловлені на початку 2010-х рр. Так, на думку Б. Пасхавера та ін. [7], на 2010-ті рр. галузь і досі не відновила обсяги виробництва у повному обсязі до передреформеного рівня 1990 р. При цьому економічне становище сучасних підприємств галузі є значно гіршим, адже у 1990 р. рентабельність сільськогосподарського виробництва складала близько 35 %, і лише 0,2 % підприємств були збитковими, тоді як на сьогодні ці показники значно гірші і не мають чіткої тенденції до покращення. На думку В. Андрійчука [8], у сучасному аграрному бізнесі пе-

реважає тенденція значного погіршення фінансово-економічного стану сільськогосподарських товаровиробників.

На конфліктному характері соціально-економічного розвитку аграрної сфери України в період реформування та на пореформеному етапі наголошено С. Демяненком [9], О. Бородіною, І. Прокопою [10] та ін.

На основі системного аналізу причин основних структурних перекосів в АПК та їх впливу на кризові явища в галузі, П. Гайдуцьким зроблено висновок [11], що такі обумовлені насамперед диспропорціями в параметрах застосування в аграрному секторі різних фінансових інститутів та інструментів, у землекористуванні, диспропорціями між сільським господарством і харчовою промисловістю; наголошено також на відсутності достатньо результативної політики протекціонізму. На думку Ю. Лупенка, П. Саблука та ін. [12—13], перспективи у реформованому аграрному секторі економіки до подальшого підвищення ефективності виробництва полягають в удосконаленні міжгалузевих економічних відносин, цінової, податкової і фінансово-кредитної політики через включення до економічного механізму вартості землі як капіталу та ін.

Б. Пасхавером та ін. наголошено [14] на тому, що сільське господарство стало по суті єдиною галуззю національної економіки, яка зростає після кризи 2008 р. Натомість до основних проблем на сучасному етапі для галузі відзначено те, що інвестиції в сільське господарство скоротилися найбільшими темпами, а Україна стала практично єдиною з постсоціалістичних країн, яка усунулася від вирішення питання кредитування аграрного сектору. До інших проблем віднесено ускладнення для виробників доступності до ринків без посередників, продовження стагнаційної динаміки внутрішнього продовольчого споживання, що в свою чергу потребує збільшення експорту, а також підвищення ризиків руйнування місцевих агросоціоекологічних систем — порушення сівозмін, посилення ерозії ґрунту і т. ін.

На думку І. Кириленка та ін. [15], для вітчизняного АПК зберігається загроза кризових тенденцій, особливо після 2008 р.; до головних проблем віднесено недостатність інвестування, адже, за даними авторів, фактично інвестицій у 2005—2010 рр. було не більше 2 % від загального обсягу залученого зовні капіталу.

Отже, перелік лише незначної кількості наукових джерел за вказаною проблемою свідчить про достатньо суперечливі наслідки ринкових реформ у галузі. При цьому вказані

Таблиця 1. Зміна підходів у регуляторній політиці та наукових поглядів на реформування аграрного сектору економіки України

Етапи реформи	Зміст відповідної регулятивної політики та основні тенденції організаційної динаміки у галузі	Офіційні документи
Втілення основних елементів ринкового механізму у галузі на засадах приватної власності на земельні та майнові паї	Масова приватизація у сільському господарстві (1992-1998 рр.) та створення нових організаційних форм аграрного бізнесу. Формування ФГ та інших нових організаційних типів бізнесу	Закон України «Про селянське (фермерське) господарство»: Закон ... від 20.12.1991 № 2009-ХІІ (зі змінами та доповненнями). Постанова КМУ «Про земельну реформу»: Постанова... від 18.12.1990 № 563-ХІІ . Закон України «Про форми власності на землю»: Закон ... від 30.01.1992 № 2073-ХІІ (зі змінами та доповненнями). Конституція України (прийнята на 5 сесії ВР України 28.06.1996 р.)
Здійснення регулятивної політики на прискорення реорганізації традиційних до цього часу с.-г. підприємств та формування нових ринково орієнтованих організаційних форм аграрного бізнесу (1998-2000 рр.)	Формування холдингових основ аграрного бізнесу. Зростання ролі великого капіталу в аграрному бізнесі. Загальна тенденція зростання у галузі	Закон України «Про холдингові компанії в Україні»: Закон ... від 15.03.2006 р. № 3528-ІV (зі змінами та доповненнями). Закон України «Господарський кодекс України»: Кодекс... від 16.01.2003 р. № 436-ІV (зі змінами та доповненнями). Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 24.12.1999 р. № 49, ст. 2400
Інституційні зміни у галузі на пореформеному етапі	Формування основних інституціональних механізмів нової моделі аграрного бізнесу: організаційної структури бізнесу, місцевих громад, економіки сільських територій	Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 03.12.2004 р., № 49 ст. 527. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.» від 18 жовтня 2005 р. № 2982-ІV. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» від 01.09.2008 р. № 63, ст. 2122
Соціалізація економічної діяльності аграрного бізнесу та становлення на цій основі нової моделі сільського розвитку (після 2010-х рр.)		Розпорядження КМУ від 01.04.2014 р. № 333-р "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні". Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин». Постанова КМУ «Про затвердження державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.» від 08.10.2007 р. № 73. Ст. 275. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995-р

Джерело: авторські дослідження з використанням вказаних нормативних документів.

проблеми, як правило, носять багатоаспектний зміст, що потребує системного їхнього вивчення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є узагальнення теоретичних аспектів наслідків, здобутків та перспектив ринкових реформ у сільському господарстві України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На нашу думку, насамперед потребує уточнення історичне місце останньої реформи у галузі. Як відомо, реформа 90-х рр. ХХ ст. стала логічно умонтованим елементом загальної ринкової реформи в Україні після розпаду колишнього СРСР. Ідеологія цієї реформи була продиктована пріоритетами формування дієвого ринкового механізму, який би дозволив різко підвищити продуктивність і ефективність сільськогосподарського виробництва. Водночас на всіх рівнях суспільної думки було акцентовано увагу на необхідності формування адек-

ватного і не менш ефективного регулятивного механізму, який би забезпечив соціальну орієнтованість змін, тобто гарантував належну соціальну складову реформ. Така складова, на думку аналітиків [16—17], передбачала, окрім соціального захисту, втілення масштабних соціальних програм, де найбільш важливими вважалися програми збереження та комплексного розвитку українського села. Відповідно були розроблені та прийняті нормативно-законодавчі документи [18—20].

Вочевидь, побудова свого часу загальнонаціональної стратегії на основі двох одночасно суперечливих векторів розвитку може розглядатися як один з основних факторів ризику в процесі здійснення реформи, що і було підтверджено на практиці по мірі того, як з початку 90-х рр. ХХ ст. вітчизняний аграрний соціум та сільське господарство набули ознак кризового і депресивного стану. Зрозуміло, що соціальна складова реально може бути сформована лише на основі певного економічного базису. За своїм змістом витрати соціального

Таблиця 2. Основні конфліктуотворюючі фактори, проблеми та шляхи їхнього вирішення у вітчизняному пореформеному сільському господарстві

Конфліктуотворюючі фактори	Основні проблеми галузі і аграрного соціуму	Шляхи вирішення проблем
Протиріччя між зростанням ресурсної ефективності галузі та загострення соціально-економічних та екологічних проблем. Надконцентрація ринкової влади окремими групами аграрного бізнесу (насамперед великого). Тіньовий ринок землі. Відсутність інформаційної прозорості бізнесу. Неузгодженість між економічними, соціальними та екологічними функціями галузі, підприємств. Відсутність дієвої системи протекціонізму та регуляторної політики. Недостатня роль місцевого самоврядування. Посилення соціальної нерівності на селі. Незбалансована податкова політика у галузі. Поглиблення дисбалансу галузевої структури АПВ. Недостатній суспільний контроль за діяльністю аграрного бізнесу	Зростання економічних, соціальних та екологічних ризиків функціонування с.-г. виробництва. Усталений кризовий/депресивний стан значної/переважної частини соціуму, галузі, підприємств. Відсутність належного інвестування. Демографічна криза і гендерні проблеми на селі. Низький рівень благоустрою сільських територій. Зростання соціальної напруги на селі. Посилення безробіття на селі. Зниження рівня життя у сільській місцевості. Нераціональне використання землі	1. Соціалізація та екологізація аграрної економіки. 2. Створення коректної системи моніторингу за діяльністю у галузі. 3. Комбіноване синтезування економічних, соціальних та екологічних факторів при формуванні критеріїв і механізмів регулятивної політики

Джерело: авторська розробка.

змісту, по-перше, є альтернативними витратам на вдосконалення економічного механізму на всіх рівнях господарської системи, а, по-друге, повинні мати економічну основу для свого здійснення. Тобто здійснення соціальної складової країна може забезпечити лише за наявності відповідних економічних можливостей. Повсюдне втілення ринкових відносин повинно було призвести до створення таких можливостей за рахунок нових джерел економічного зростання у галузі. Проте у дійсності економічного "прориву" не сталося; водночас соціальне навантаження в процесі здійснення реформ стали додатковим тягарем для мало розвинутого українського бізнесу.

Сукупність інтелектуальної інформації з проблем вітчизняних аграрних реформ дозволяє стверджувати, що загалом, незважаючи на серйозні складнощі різнопланового характеру, в аграрній сфері відбуваються масштабні інституційні зміни відповідно до зміни концептуальних уявлень про зміст реформи (табл. 1). Сутність таких полягає у масовому утвердженні в аграрному секторі економіки нових суб'єктів господарювання, що функціонують за критеріями ринкової ефективності, на засадах приватної власності та в умовах конкурентного середовища. Це відбувається на фоні покращення загальної економічної ситуації у галузі, насамперед стосовно ефективності виробничої діяльності. Загальний вектор трансформації галузі спрямовано до всебічної інтеграції до світового ринку.

Разом із цим ціла низка соціально-економічних проблем не тільки не була вирішена під час реформ, але й загострилася в умовах формування особливого типу недосконалої конкуренції, який має безпосередні риси дисфункціональності. Головним при цьому є невідпо-

відність тенденцій, з одного боку, між зростанням ресурсної ефективності аграрного бізнесу та, з іншого — загостренням соціально-економічних проблем переважної частини аграрного соціуму. Звідси можливо зробити висновок, що подібні дисфункції є наслідком невідповідності між існуючим ринковим середовищем та економічними механізмами, що були сформовані в процесі реформ. Все це актуалізує питання наукового обґрунтування перспективної моделі розвитку аграрної сфери України. Водночас подібні висновки потребують конкретного емпіричного і фактологічного підтвердження, в першу чергу на прикладах окремих сільських територій, сільськогосподарських підприємств, інших суб'єктів аграрного бізнесу, у т.ч. з врахуванням особливостей у кожному випадку та типових ознак.

Загалом же у контексті розгляду предмету дослідження можна стверджувати, що галузь на пореформеному етапі функціонує у полі чисельних і суттєвих конфліктуотворюючих факторів та відповідних різнопланових проблем (табл. 2). Ознака конфліктності у цьому разі набуває принципового значення щодо її дисфункціонального змісту, тобто не виступає джерелом позитивних змін, що спрямовані на подолання існуючих проблем, а лише загострюють останні, при чому у тривалому періоді. Такі конфлікти мають повсюдне місце, наприклад, між державою і підприємствами, між державою і місцевими громадами, між агентами, що є реципієнтні до діяльності підприємств і т.д. Подібні, аналогічні за своїм змістом процеси в даний час набули широкого поширення в аграрному секторі України, коли аграрні реформи зустрічають серйозну протидію з боку значної частини селян. Саме тому набуває нового зна-

чення формування ідеології розвитку за умов означеного типу конфліктності.

ВИСНОВКИ

Досвід реформ в Україні засвідчив, що основу організаційної еволюції аграрного сектору економіки в період ринкових трансформацій визначив не фактор ефективності, а інституційно визначений тренд залежності від попереднього стану системи, що призвело до поширення значного сектору неефективно функціонуючого аграрного бізнесу, а також до виникнення неспостережуваних економічних процесів.

Саме тому ринкові реформи у сільському господарстві продовжують характеризуватися суперечливими наслідками і безпосередніми дисфункціями. Через це ціла низка соціально-економічних проблем не тільки не була вирішена під час реформ, але й загострилася в умовах формування особливого типу недосконалої конкуренції, який продовжує мати безпосередні ознаки дисфункціональності. Головною причиною є невідповідність, з одного боку, між зростанням ресурсної ефективності та, з іншого — загостренням соціально-економічних та екологічних проблем у галузі. Все це актуалізує питання формування нової організаційної моделі ефективного аграрного бізнесу в умовах ринкового середовища, яка б мала суспільне визнання. Наукове вирішення проблеми вбачається на основі запропонованої методології аналізування сільськогосподарського виробництва за поведінковими та функціонально-результативними критеріями, що передбачає також визначення ідеального галузевого організаційного стану. При цьому трансформаційні процеси в економіці України, що були пов'язані із впровадженням ринкових відносин, обумовили нові критерії досконалості діяльності у сільськогосподарському виробництві. Актуалізувалося передусім завдання досягнення оптимального співвідношення між критеріями ринкової конкурентоспроможності (рентабельності, прибутковості діяльності, ресурсної ефективності), а також соціальними та екологічними вимогами. Зазначене має чітку інтерпретацію з врахуванням особливостей діяльності окремих організаційних груп аграрного бізнесу у нових ринкових умовах господарювання.

Література:

1. Гайдуцький П.І. Аграрная реформа Л.Д. Кучмы в Украине: историко-экономические аспекты / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. — 2015. — № 1 — С. 5—11.

2. Анотація науково-практичної роботи "Науково-методологічне та нормативно-правове забезпечення реформування земельних відносин та аграрного сектору України", висунутої на здобуття Державної премії України в галузі науки і техніки 2003 року. — К.: ІАЕ, 2003. — 11 с.

3. Саблук П.Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті / П.Т. Саблук // Доповідь на ІІІ Всеукраїнських зборах вчених економістів-аграрників 29—30.03.01 р. — К.: ІАЕ, 2001. — С. 3—7.

4. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов (довідь) / М.М. Федоров // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 4—18.

5. Юрчишин В.В. До проблеми доведення до логічного завершення земельних та всіх інших сучасних аграрних перетворень / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 90—91.

6. Геєць В.М. Перспективи аграрних трансформацій та їх вплив на розвиток подій в економіці України / В.М. Геєць // Економіка АПК. — 2006. — № 7. — С. 11—14.

7. Пасхавер Б.Й. Агропродовольче виробництво у 1990—2009 рр.: тенденції розвитку / Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Д.Ф. Крисанов, К.О. Прокопенко // Економіка АПК. — 2010. — № 9. — С. 12—20.

8. Андрійчук В.Г. Виклики агробізнесу: пошук відповідей / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2015. — № 5. — С. 12—22.

9. Дем'яненко С.І. До питання про стратегію розвитку аграрного сектору економіки України / С.І. Дем'яненко // Економіка АПК. — 2014. — № 1. — С. 14—19.

10. Бородина Е. Какая модель агросектора нужна Украине? / Е. Бородина, И. Прокопа // Зеркало недели. — 2012. — № 18. — С. 1—8.

11. Гайдуцький П.І. Структурні перекося і ризику кризи в АПК / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. — 2014. — № 7. — С. 38—42.

12. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2015. — № 2. — С. 10—17.

13. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. — 2014. — № 7. — С. 26—38.

14. Пасхавер Б.Й. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва / Б.Й. Пасхавер, Л.В. Молдаван, О.В. Шубравська // Економіка АПК. — 2012. — № 9. — С. 3—9.

15. Кириленко І.Г. Агропромисловий розвиток України — криза невикористаних можливостей / І.Г. Кириленко, В.В. Демянчук, Б.В. Андрущенко // Економіка АПК. — 2011. — № 3. — С. 16—22.

16. Месель-Веселяк В.Я. Земельні відносини на селі / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Сільські вісті. — 12 жовтня 1990 р. — № 235.

17. Саблук П.Т. Земля для фермера / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Сільські вісті. — 6 березня 1992 р. — № 8.

18. Україна. Закони. Про селянське (фермерське) господарство: Закон ... від 20.12.1991 р. № 2009-ХІІ (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2009-12>

19. Україна. Кабінет Міністрів. Про земельну реформу: Постанова... від 18.12.1990 р. № 563-ХІІ [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/563-12>

20. Україна. Закони. Про форми власності на землю: Закон ... від 30.01.1992 р. № 2073-ХІІ (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2073-12>

References:

1. Hajduts'kyj, P. I. (2015), "Agrarian Reform Kuchma in Ukraine: Historical and Economic Aspects", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 5—11.

2. Abstract scientific and practical work nominated for the State Prize of Ukraine in Science and Technology (2003), "Naukovo-metodolohichne ta normatyvno-pravove zabezpechennia reformuvannia zemel'nykh vidnosyn ta ahrarnoho sektoru Ukrainy" [Scientific-methodological and regulatory support land reform and agrarian sector of Ukraine. Yearbook]. IAE, Kyiv, Ukraine.

3. Sabluk, P.T. (2001), "The new economic paradigm formation of national food safety strategy for Ukraine in the XXI century", *Dopovid' na III Vseukrains'kykh zborakh vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv 29-30.03.01 r* [Report on the third meeting of scientists nationwide agricultural economists 29—30.03.01 r], IAE, Kyiv, Ukraine, pp. 3—7.

4. Fedorov, M.M. (2009), "The transformation of land relations to market conditions", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 4—18.

5. Yurchyshyn, V.V. (2009), "The problem of bringing to fruition the land and all other modern agricultural transformation", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 90—91.

6. Heiets', V.M. (2006), "Prospects for agricultural transformations and their impact on economic development Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 11—14.

7. Paskhaver, B.J. Shubravs'ka, O.V. Krysanov, D.F. and Prokopenko, K.O. (2010), "Agri-food production in 1990—2009: trends", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 12—20.

8. Andrijchuk, V.H. (2015), "Agribusiness Challenge: Finding Answers", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 12—22.

9. Dem'ianenko, S.I. (2014), "On the strategy of development of the agricultural sector of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol.1, pp. 14—19.

10. Borodyna, E. Prokopa, Y. (2012), "What model of an agricultural sector is needed for Ukraine?", *Zerkalo nedely*, vol. 18, pp. 1—8.

11. Hajduts'kyj, P.I. (2014), "Structural distortions and risks of the crisis in agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 38—42.

12. Sabluk, P.T. (2015), "Status and trends of agrarian reform", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 10—17.

13. Lupenko, Yu.O. Sabluk, P.T. Mesel'-Veseliak, V.Ya. and Fedorov, M.M. (2014), "Results and problems of agricultural reform Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 26—38.

14. Paskhaver, B.J. Moldavan, L.V. and Shubravs'ka, O.V. (2012), "The main problems for agricultural production", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 3—9.

15. Kyrylenko, I. H. Demianchuk, V.V. and Andriuschenko, B.V. (2011), "Ukraine Agricultural Development — crisis untapped opportunities", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 16—22.

16. Mesel'-Veseliak, V.Ya. and Fedorov, M.M. (1990), "Land relations in the countryside", *Sil's'ki visti*, vol. 235 (Accessed 12 Oct 1990).

17. Sabluk, P.T. Mesel'-Veseliak, V.Ya. and Fedorov, M.M. (1992), "Land for farmer", *Sil's'ki visti*, vol. 8 (Accessed 6 Mar 1992).

18. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), *The Law of Ukraine "On peasant (farmer) Sector"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2009-12> (Accessed 20 December 1991).

19. Cabinet of Ministers of Ukraine (1990), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On land reform"", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/563-12> (Accessed 18 December 1990).

20. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *The Law of Ukraine "On the forms of land ownership"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2073-12> (Accessed 30 January 1992).

Стаття надійшла до редакції 07.06.2017 р.